

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ІНСТИТУТУ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Л.А. КНЯЗЬКА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Національний університет державної фіскальної служби України
E-mail: knyazka@ukr.net

Анотація. У статті досліджуються правова природа інституту усиновлення в Україні.

Визначається, що питання правової природи усиновлення в Україні, завжди матиме свою актуальність, адже, як свідчать дані Міністерства соціальної політики України національне усиновлення є пріоритетом державної політики України та важливою складовою політики щодо дотримання найкращих інтересів дитини, у зв'язку із чим потребує окремого дослідження.

З'ясовується, що діяльність усіх відповідних соціальних інститутів, у тому числі й держави, повинна бути спрямована на створення таких форм виховання й утримання дитини-сироти, які б могли певною мірою замінити сім'ю. Однак усі ці форми можуть лише пом'якшити негативний вплив на дитину становища, у якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність її власної сім'ї.

Усиновлення традиційно розглядають як сімейно-правовий інститут. Проте сучасне розуміння місця особистих немайнових прав у системі приватноправових відносин дозволяє стверджувати, що право на усиновлення є їх органічним складовим елементом.

Встановлюються, що усиновлення – це складний юридичний акт: у ньому знаходять своє відображення воля осіб, які висловили бажання усиновити дитину; батьків, які дали згоду на усиновлення своєї дитини; самої дитини; інших осіб, установлених законом; воля держави, виражена у відповідному судовому рішенні.

Робляться висновки, що найважливішим у дослідженні інституту усиновлення є, звичайно, збереження його таємниці. За своїм призначенням інститут усиновлення покликаний забезпечити належне виховання та утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Шляхом усиновлення дитина, яка втратила батьків, улаштовується в іншу родину, одержує можливість сімейного життя й виховання в родинному середовищі, а в особі усиновителів здобуває людей, які в усіх відношеннях мають замінити їй батьків. Характерною ознакою українського інституту усиновлення є те, що він позбавлений майнового підґрунтя й цілком підлеглий завданню забезпечення прав та законних інтересів дітей, їх усебічної охорони.

Ключові слова: усиновлення, таємниця усиновлення, сім'я, діти, батьківство, опіка, піклування, сирота

Актуальність.

Стаття 52 Конституції України встановлює: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» (Світличний, 2016).

Тому діяльність усіх відповідних соціальних інститутів, у тому числі й держави, повинна бути спрямована на створення таких форм виховання й утримання дитини-сироти, які б могли певною мірою замінити сім'ю. Однак усі ці форми можуть лише пом'якшити негативний вплив на дитину становища, у якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність її власної сім'ї. На рівні закону встановлено також і те, що важливою формою утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є сімейне виховання. Не потребує доведення твердження, що виховання в сім'ї за всіма показниками переважає будь-які інші форми опікування над дітьми, що залишилися без батьківського піклування.

Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, створила нову правову ситуацію в системі захисту прав людини та відкрила новий етап у розвитку вітчизняної юриспруденції у питаннях захисту інтересів особи, у тому числі малозахищених верств населення, до яких відносяться діти-сироти та які позбавлені батьківського піклування. Ратифікована Конвенція стала частиною національного законодавства.

Питання цивільно-правової природи усиновлення в Україні, завжди матиме свою актуальність, адже, як

свідчать дані Міністерства соціальної політики України національне усиновлення є пріоритетом державної політики України та важливою складовою політики щодо дотримання найкращих інтересів дитини, у зв'язку із чим потребує окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Науковцями, що зробили значний вклад у розвиток дослідження цивільно-правової природи усиновлення в Україні, стали праці: Л.П. Ануфрієвої, В.Г. Храбскова, В.А. Рясенцева, Г.К. Матвєєва, І.А. Зіміної, Е.О. Петухової, П. Єршова, А.І. Заговорський, І.М. Кузнєцова, А.М. Нечасєва, А.І. Пергамент, З. Ромовська, В.А. Рясенцев, Г.М. Свердлов, В.П. Шахматов, Ю. Юрбургський, В.А. Ясенцев та інших вчених.

Метою даного дослідження виступає комплексний аналіз цивільно-правової природи усиновлення в Україні.

Результати.

Для початку слід зазначити, що протягом 2019 р. було усиновлено 1419 дітей, що на 61 дитину більше за попередній рік, зафіксовано 36 випадків скасування усиновлення («Міністерство соціальної політики...»).

У Принципі 6 Декларації прав дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1959 р., проголошено, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові і розуміння. Вона повинна, коли це можливо, рости під опікою і відповідальністю своїх батьків і в усякому випадку в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітня дитина не

повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю.

Відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, яка ратифікована Україною Постановою Верховної Ради України № 789XII від 27.02.1991 р., в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Частиною 2 цієї ж статті передбачено, що державиучасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх від повідних законодавчих і адміністративних заходів.

Таким чином, можливо сказати, що інститут усиновлення в Україні є забезпеченим, перш за все, нормами міжнародного законодавства.

Необхідним буде визначення самого поняття усиновлення, що досліджується уже протягом багатьох років.

Відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу України (далі – СК України), Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 цього Кодексу. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Як бачимо, такий підхід передбачає можливість здійснення усиновлення не тільки дитини (особи у віці

до 18 років), але й повнолітньої особи. Оскільки наше законодавство допускає усиновлення повнолітньої особи, то варто передбачити можливість і встановити особливості усиновлення такої особи іноземними громадянами, щоб унеможливити фіктивність такого усиновлення. На відміну від деяких зарубіжних країн, українське законодавство загалом передбачає усиновлення в судовому порядку, крім випадку, коли усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України.

«Значення інституту усиновлення важко переоцінити, – зазначає В. Маслов. – Це така правова форма, яка створює найбільш сприятливі можливості для виховання позбавленої батьківського піклування дитини в сімейній обстановці на тих же умовах, що і для рідних дітей» Усиновлення є актом великої соціальної ваги, проявом гуманізму та жертвовності, а також реалізацією природної потреби материнства й батьківства (Маслов & Пушкин, 1981: 189).

З такими твердженнями неможливо не погодитись, адже кожна народжена дитина за законами природи, права та моралі повинна зростати в сім'ї.

Усиновлення традиційно розглядають як сімейно-правовий інститут. Проте сучасне розуміння місця особистих немайнових прав у системі приватноправових відносин дозволяє стверджувати, що право на усиновлення є їх органічним складовим елементом. У цивільному законодавстві ми не знайдемо згадки про особисте немайнове право людини на усиновлення. До числа особистих немайнових прав, що забезпечують природне

існування фізичної особи, Цивільний кодекс (ЦК) України відносить право малолітньої або неповнолітньої особи на опіку або піклування (ст. 292 ЦК України) [8].

Як бачимо, у законі усиновлення (удочеріння) визначається як юридичний акт, унаслідок якого між усиновителем та його родичами з однієї сторони, та усиновленим з іншої виникають такі ж права й обов'язки, як між батьками й дітьми, іншими родичами за походженням. З наведеного визначення усиновлення розуміється як юридичний акт, що тягне за собою встановлення між усиновителем та усиновленою дитиною нового правового зв'язку, насамперед між усиновителем й усиновленим, а також між усиновленим та рідними усиновителя. Оскільки з юридичної точки зору внаслідок усиновлення дитина набуває нових батьків та інших родичів, то актом усиновлення одночасно припиняється правовий зв'язок дитини з її батьками та іншими родичами за походженням. Таким чином, усиновлення – це одночасно правоутворювальний та правоприпиняльний юридичний факт (Микитин, 2017: 70).

Усиновлення – це складний юридичний акт: у ньому знаходять своє відображення воля осіб, які висловили бажання усиновити дитину; батьків, які дали згоду на усиновлення своєї дитини; самої дитини; інших осіб, установлених законом; воля держави, виражена у відповідному судовому рішенні. Таким чином, вияв державної волі певною мірою впливає на виникнення відносин, породжуваних усиновленням. Держава за допомогою судових органів безпосередньо виражає свою волю й бере участь у здійсненні юридичного акту усиновлення. Без чітко вираженої волі держави на

здійснення усиновлення відповідні цьому акту відносини виникнути не можуть. З огляду на наведене, рішення суду входить до змісту акта усиновлення як невід'ємна його частина (Цивільне і сімейне право, 2003: 39).

Важливим у дослідженні інституту усиновлення є, звичайно, збереження його таємниці.

Приймаючи дитину в сім'ю як рідного сина чи дочку, в більшості випадків усиновлювачі бажають, щоб оточуючі, і в першу чергу дитина, не знали про факт усиновлення. Згідно з чинним на сьогодні СК України таємниця усиновлення охороняється законом. Це положення гарантоване ст. 32 Конституції України 1996 р.: ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Тобто таємниця, по-перше, є певною гарантією захисту інтересів усиновлених осіб та усиновлювачів, а по-друге, є одним із заходів охорони недоторканності приватного життя.

Сімейний кодекс України, а саме ст. ст. 226, 228, до інформації щодо усиновлення, яка визнається таємною, відносить:

- перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку;
- пошук такими особами дитини для усиновлення;
- подання заяви про усиновлення;
- розгляд справи про усиновлення;
- здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо.

Таким чином, таємницею є не тільки факт усиновлення, але й окремі етапи його проведення. І перелік цей не є вичерпаним, оскільки «тощо» можна тлумачити широко.

Ключовою новелою у законодавстві стало введення в новому СК України положення про те, що дити-

на, яка усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення.

Крім того, СК надав право братам та сестрам усиновленої дитини знати про її нове місце проживання, якщо усиновлення щодо останньої не було таємним. Напевно, таке беззастережне надання права братам та сестрам усиновленого на розкриття таємниці усиновлення є не дуже обачним. Адже у деяких випадках розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди братам та сестрам усиновленого, які, в свою чергу, можуть бути усиновленими іншими особами. Тому, напевно, на практиці застосування цієї норми кодексу не завжди буде мати позитивний результат як для усиновленого, так і для його братів та сестер («Сімейний кодекс України», 2006: 126).

Також, новий СК України більш конкретизував заходи захисту:

- зобов'язавши осіб, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення, не розголошувати її;
- встановивши правило, згідно з яким відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною чи кримінальною справою, яка є у їх провадженні;
- надавши право усиновлювачу бути записаним матір'ю, батьком дитини;
- надавши право усиновлювачу на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини, обмеживши ці права віковим цензом (дату народження дитини може бути змінено не більш як на 6 місяців) та необхідністю дачі згоди усиновлюваним на певні зміни.

Таким чином, в Україні діє пріоритет на збереження таємниці усиновлення.

Основоположним нормативно-правовим актом у процесі здійснення усиновлення виступає Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» № 905 від 08.10.2008 р. Цим Порядком встановлено облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, та порядок передачі дітей на усиновлення. Відповідно до вимог нормативно-правових актів України, які регламентують питання усиновлення, діяльність з усиновлення провадиться уповноваженими державою органами та посадовими особами. При цьому, забороняється будь-яка діяльність з усиновлення з метою отримання прибутків. Окремо визначаються права та обов'язки кандидатів в усиновлювачі та усиновлювачів, а також здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей.

Висновки і перспективи.

Отже, під усиновленням в юридичній науці розуміють юридичний акт, згідно з яким між усиновленим (та його нащадками) й усиновителем (і його родичами) виникають ті самі права й обов'язки, що й між родичами за походженням. Тобто усиновлення є прийняттям у сім'ю чужих дітей, які втратили своїх батьків (сиріт) або які не можуть виховуватися ними через певні причини. Усиновлення задовольняє й особисту мету усиновителів, особливо тих, хто не має власних дітей, – зробити своє

сімейне життя більш змістовним. Уважаємо, що поняття усиновлення може бути визначено як перехід прав та обов'язків від біологічних батьків дитини до усиновлювачів, за яким дитина в правовому відношенні повністю прирівнюється до біологічних дітей усиновлювача, до того ж утрачаються всі права й обов'язки рідних (біологічних) батьків дитини.

Поступальний розвиток суспільства обумовлений багатьма факторами, одним із яких є реалізація потенціалу кожного його члена, розвиток його духовних та фізичних можливостей. Рівність людей – це однаковість їх соціальних можливостей не лише у користуванні своїми правами, а і у виконанні суспільних обов'язків (Гориславська, 2019: 110).

Таким чином, за своїм призначенням інститут усиновлення покликаний забезпечити належне виховання та утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Шляхом усиновлення дитина, яка втратила батьків, улаштовується в іншу родину, одержує можливість сімейного життя й виховання в родинному середовищі, а в особі усиновителів здобуває людей, які в усіх відношеннях мають замінити їй батьків. Характерною ознакою українського інституту усиновлення є те, що він позбавлений майнового підґрунтя й цілком підлеглий завданню забезпечення прав та законних інтересів дітей, їх усебічної охорони.

Список використаних джерел

1. Світличний О.П. Захист прав людини і громадянина нормами публічного права. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2016. 243(1). URL: <http://journals.pubip.edu.ua> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
3. Міністерство соціальної політики зробило прозорою процедуру національного усиновлення в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-zrobilo-proceduru-nacionalnogo-usinovlennya-v-ukrayini-prozorishoyu> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
4. Декларація прав дитини: прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1959 р. № 995_384. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 26.11.2020 р.).
5. Конвенція про права дитини: міжнародний акт від 20.11.1989 р.: ратифіковано Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 р. № 789XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 26.11.2020 р.).
6. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2001 р. № 2 947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
7. Маслов В.Ф., Пушкин А.А. Советское семейное право. Киев: Вища школа, 1981. 224 с.
8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 26.11.2020 р.).
9. Микитин В. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт, та дітей позбавлених батьківського піклування. Актуальні проблеми правознавства. 2017. 2. С. 69–73.
10. Цивільне і сімейне право України: навч.-практ. посіб. / за ред. Є.О. Харитонова та А.І. Дрішлюка. Харків: ТОВ «Одіссей», 2003. 640 с.
11. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. / За ред. Є.О. Харитонова. Харків: Одіссей, 2006. 534 с.
12. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення

нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України № 905 від 08.10.2008 р. Офіційний вісник України. 2008. № 79. Ст. 126.

13. Горіславська І.В. Щодо гендерної рівності у реалізації права на окремі види соціальної допомоги. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2019. 10(1). С. 108–113.

References

1. Svitlychnyi, O.P. (2016). Zakhyst prav liudyny i hromadianyna normamy publichnoho prava. *Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovo-praktychnyi zhurnal* [Protection of human and civil rights by norms of public law. *Law. Human. Environment: scientific and practical journal*], 243(1). Available at: <http://journals.nubip.edu.ua> (in Ukrainian).
2. Konstitutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (1996): Zakon Ukrainy 28.06.1996 № 254k/96-VR. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (in Ukrainian).
3. Ministerstvo sotsialnoi polityky zrobylo prozorishoiu protseduru natsionalnoho usynovlennia v Ukraini [The Ministry of Social Policy has made the procedure of national adoption in Ukraine more transparent]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-zrobilo-proceduru-nacionalnogo-usynovlennya-v-ukrayini-prozorishoyu> (in Ukrainian).
4. Deklaratsiia prav dytyny [Declaration of the Rights of the Child] (1959): pryiniata Heneralnoi Asambleiei OON 20.11.1959 № 995_384. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (in Ukrainian).
5. Konventsiiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child] (1989): mizhnarodnyi akt 20.11.1989: ratyfikovano Postanovoio Verkhovnoi Rady Ukrainy 27.02.1991 № 789XII. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (in Ukrainian).
6. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrainy 10.01.2001 № 2 947-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (in Ukrainian).
7. Maslov, V.F. & Pushkyn, A.A. (1981). *Sovetskoe semeynoe pravo* [Soviet family law]. Kyev: Vyshcha shkola, 224 (in Russian).
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] (2003): Zakon Ukrainy 16.01.2003 № 435-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian).
9. Mykytyn, V. (2017). Instytut usynovlennia yak prioryetna forma vlashtuvannia ditei-syrit, ta ditei pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia. *Aktualni problemy pravoznavstva* [The institution of adoption as a priority form of placement of orphans and children deprived of parental care. *Actual problems of jurisprudence*], 2: 69–73 (in Ukrainian).
10. Tsyvilne i simeyne pravo Ukrainy [Civil and family law of Ukraine] (2003) / za red. Ye.O. Kharytonova ta A.I. Drishliuka. Kharkiv: TOV «Odissey», 640 (in Ukrainian).
11. Simeynyy kodeks Ukrainy: nauk.-prakt. koment. [Family Code of Ukraine: scientific-practical comment] (2006) / Za red. Ye.O. Kharytonova. Kharkiv: Odissey, 534 (in Ukrainian).
12. Pro zatverdzhennia Poriadku provadzhennia diialnosti z usynovlennia ta zdiysnennia nahliadu za dotrymanniam prav usynovlenykh ditey [On approval of the Procedure for carrying out activities on adoption and supervision of observance of the rights of adopted children] (2008): Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 905 08.10.2008. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, 79, 126 (in Ukrainian).
13. Horislavska, I.V. (2019). Shchodo hendernoi rivnosti u realizatsii prava na okremi vydy sotsialnoi dopomohy. *Pravo. Liudyna. Dovkillia: naukovo-praktychnyi zhurnal* [Regarding gender equality in the exercise of the right to certain types of social assistance. *Law. Human. Environment: scientific and practical journal*], 10(1): 108–113 (in Ukrainian).

L.A. Knyazka (2020). PECULIARITIES OF THE LEGAL NATURE OF THE INSTITUTION OF ADOPTION IN UKRAINE. *Law. Human. Environment*, 11(4): 80-87. <https://doi.org/10.31548/law2020.04.010>.

Summary. *The article examines the legal nature of the institution of adoption in Ukraine.*

It is determined that the issue of the legal nature of adoption in Ukraine will always be relevant, because, according to the Ministry of Social Policy of Ukraine, national adoption is a priority of state policy of Ukraine and an important component of policy to best interests of the child. .

It turns out that the activities of all relevant social institutions, including the state, should be aimed at creating such forms of upbringing and maintenance of orphans that could to some extent replace the family. However, all these forms can only mitigate the negative impact on the child's situation, and not fully compensate for the absence of his own family.

Adoption is traditionally considered as a family law institution. However, the modern understanding of the place of personal non-property rights in the system of private law relations suggests that the right to adoption is an organic component of them.

It is established that adoption is a complex legal act: it reflects the will of persons who have expressed a desire to adopt a child; parents who have consented to the adoption of their child; the child himself; other persons established by law; the will of the state, expressed in the relevant court decision.

It is concluded that the most important thing in the study of the institution of adoption is, of course, its secrecy. According to its purpose, the adoption institute is designed to ensure the proper upbringing and maintenance of orphans and children deprived of parental care. Through adoption, a child who has lost his or her parents is placed in another family, has the opportunity to have a family life and upbringing in a family environment, and in the person of adoptive parents acquires people who must replace his or her parents in all respects. A characteristic feature of the Ukrainian institution of adoption is that it is deprived of property and is completely subject to the task of ensuring the rights and legitimate interests of children, their comprehensive protection.

Keywords: *adoption, adoption secret, family, children, parenthood, guardianship, care, orphan*
